

KOSOVA'DA TAHİR İLE ZÜHRE ANLATMALARIN TÜRÜ ÜZERİNE

On the Genre of Tahir and Zühre Narratives in Kosova

Gonca KUZAY DEMİR*

ÖZET

Sözlü kültür ürünlerinin değişimi ve gelişimi uzun yıllardır araştırmacıların üzerinde durduğu bir konudur. Metin merkezli yaklaşımların ardından, bağlam merkezli yaklaşımlarla anlatıcılar ile anlatmalar arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Anlatmalar, anlatıcının mensup olduğu gelenek içerisinde değerlendirilmektedir. Toplumsal konulardan daha çok bireysel konuları işleyen halk hikâyeleri, belli bir geleneğe mensup “âşık” adı verilen anlatıcı tipine bağlı anlatmalardır. Âşıklık geleneğinin ürünü olan bu anlatmalar, geleneksel yapıda meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Bu nedenle halk hikâyeleri incelenirken; anlatmaların şekil, yapı ve içerik gibi metin özelliklerinin yanı sıra, işlev ve bağlam özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada; Türk boyları arasında yaygın olarak bilinen Tahir ile Zühre hikâyesinin Kosova'dan derlenmiş iki varyantı üzerinde durulacak ve âşıklık geleneğinin devam etmediği bir bağlamda anlatmanın değişim ve gelişimi ve bu değişim ve gelişimde etkili olan unsurlar belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halk hikâyesi, Tahir ile Zühre, anlatıcı, anlatma, Kosova

ABSTRACT

The change and development of oral culture products is a main focus of researchers for many years. It seems that there is a close relationship between the narrators and narratives by means of contextual theories. Narratives are evaluated with tradition of the narrator. Folk tales including individual issues than social issues depend on the type of narrator of a specific tradition which is called “âşık”. These narratives which are the products of âşık's traditions are influenced by the change in the traditional structure. For this reason, textual features like form, structure and content of narratives as well as function and context features should also be considered, while folk tales are being examined. In this article; two variants of Tahir and Zühre narrative which is commonly known among Turkish tribes, which are compiled from Kosovo, will be dealt

* Araş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, goncakuzay@hotmail.com

with and it will be determined that the change and development of the folk tale and the factors which are effective in this change and development in the context in which the tradition of âşık does not continue.

Keywords; Folk tale, Tahir and Zühre, the narrator, narrative, Kosovo

Sözlü kültür tabiatı itibariyle sözle yaratılan, kullanılan ve aktarılan bir kültürdür. Walter Ong'un belirttiği üzere, her toplumun ortak malı olan kalıpların ve tecrübelerin birleştirilmesiyle oluşur. Yazı gibi belli bir sabit metni olmayan sözlü kültür ürünleri, toplumsal belleğin ve bilincin ürünüdür.¹ Bu nedenle sözlü kültür ürünleri ilk olarak yaratıldıkları andan itibaren, belli bir değişime ve gelişime uğrar. Ruhi Ersoy'un ifade ettiği üzere; "*sözlü kültür ürünleri doğal bağlamında üretildiği andan itibaren toplumsal yaşamın dinamiklerini oluşturmaya başlamışlardır. Mitler, destanlar, masallar, halk hikâyeleri, halk inançları, bunlardan bazılarıdır. Söz konusu ürünler, yaşamlarını doğal ortamda sürdürdükleri yer ve zamanda pek çok sosyokültürel ihtiyaçlara cevap verip kültürde sürekliliği sağlamışlardır.*"² Toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarına bağlı olan bu ürünler, toplumsal yapıda meydana gelen değişimlere paralel olarak birtakım değişimlere uğrayabilmektedirler.³

Bu çalışmada; öncelikle sözlü kültür ürünlerinin değişim ve gelişiminde etkili olan anlatmalar ve anlatıcılar arasındaki ilişki üzerinde durulacak ve Kosova'nın Prizren şehrinde yaptığımız derleme çalışması hakkında bilgi verilip, derlediğimiz Tahir ile Zühre hikâyesinin iki varyantı, Türk boylarında anlatılan Tahir ile Zühre hikâyesi ile şekil ve yapı, içerik, işlev ve bağlam özellikleri bakımından mukayese edilecektir. Âşıklık geleneğinin sürdürülmediği Prizren'de anlatmanın değişimi ve gelişimi üzerinde durularak, bağlam özelliklerin, özellikle de anlatıcı tipinin, anlatmaların değişimi ve gelişiminde etkisi belirlenecektir.

Sözlü kültür ürünlerinde anlatıcılar ve anlatmalar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Anlatmaların değişimi, tarihsel süreç içerisinde anlatmaların gelişimi olarak düşünülmesine rağmen; asıl değişim, anlatıcıların değişimi ve gelişimi ile meydana gelmiştir. Anlatıcı tipinde meydana gelen değişim ve gelişim, bu kişilerin mensup oldukları gelenek içerisinde yarattıkları anlatmaların tür sorununu beraberinde getirmiştir.⁴

¹ Walter Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi**, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay, İstanbul 1995, s.51.

² Ruhi Ersoy, "'Performans Teori' Bağlamında Sözlü Kültür Ürünleri'nin Müzelenmesi Sorunu Üzerine Bazı Görüş ve Düşünceler", **Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Thbmer Yayını, Ankara 2004, s.84. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ruhi_ersoy_performans.pdf

³ Selami Fedakar, "Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu", 'Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu' - **Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu**, 17-19 Aralık 2004, **Kocaeli Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2005, s. 216.

⁴ Metin Ekici, "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış", **Fikret Türkmen Armağanı**, Kanyılmaz Matbaası, İzmir Aralık 2005, s. 225.

Metin Ekici sözlü gelenekte anlatıcılar ve anlatmalar arasındaki art zamanlı ve eş zamanlı ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: *“Mitik dönemin tamamlanması sırasında, şaman ve kamların görevinin üçe parçalandığını, tamamen olağanüstü özelliklerin masallara, kahramanlık ve olağanüstü özelliklerin destanlara, olağanüstü özelliklerin ise efsanelere geçtiğini ve bu üç türün karşılıklı ilişki içinde eş zamanlı olarak var olduğunu, bunlardan masal ve efsanenin belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan, destan türünün ise belli bir anlatıcı tipine bağlı olarak yaratılmaya başladıklarını düşünmek mümkün olabilir.”*⁵

Sözlü kültür ürünlerinin değişim ve gelişim özelliğini, sözlü kültürün tüm türlerinde görmek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde bazı sözlü kültür ürünlerinde gelişimden söz edilebilirken, bazılarında ise değişim söz konusudur. Halk hikâyeleri, Türk boyları arasında yaygın olarak tespit edilen sözlü kültür ürünlerindedir ve geleneksel bağlamı dâhilinde veya geleneksel bağlamın değişimi ile birlikte bir değişim ve gelişim süreci geçirmektedir. Bu değişimin tespit edilmesi; anlatmaların türleri bakımından tasnif edilmesi, türler arası geçişlerin ve yeni ortaya çıkan türlerin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.⁶

Metin Ekici, destandan halk hikâyesine değişen ve gelişen anlatmaların toplum yapısında meydana gelen ekonomik ve ideolojik değişimle birlikte toplumsallıktan daha çok bireyselliğe önem veren “hikâyeci-âşık”lar tarafından yaratılmaya başladığını ifade eder. Ona göre; *“Âşık adını verdiğimiz ve kendilerine has bir geleneğe sahip olan yeni bir anlatıcı tipi ile birlikte ortaya çıkan hikâye türü, devlet olmanın, yerleşik hayata geçmenin ve bireyselliğin ön plana çıktığı yeni sosyo-politik ve sosyo-ekonomik dönemin yeni bir anlatısı olarak düşünülmelidir.”*⁷

Âşıklıklarla devam eden anlatma geleneğinin ürünü olan halk hikâyeleri, toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve gelişimlerden etkilenerek ilk yaratıldıkları andan itibaren değişmeye ve gelişmeye başlamıştır. Belli bir geleneğin ürünü olan bu anlatmalar, geleneksel yapıda meydana gelen her tür değişiklikten birebir etkilenmektedir. Bu nedenle halk hikâyeleri incelenirken şekil, yapı ve içerik gibi metin özelliklerinin yanı sıra, işlev ve bağlam özellikleri de dikkate alınmalıdır.

Tahir ile Zühre hikâyesinin Kosova'dan derlediğimiz varyantlarını incelemeyen önce, anlatmanın bağlam özelliklerine katkı sağlamak amacıyla, derleme ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. 2008 yılının yaz aylarında Kosova'nın Prizren şehrinde yaptığımız alan araştırması sırasında, derlediğimiz türküler içerisinde Tahir ile Zühre hikâyesinin mani şeklindeki nazım kısımlarının bölgede türkü olarak söylendiği tespit edilmiştir. Türküyü derlediğimiz kaynak şahıs Agim Fişar⁸, bu türkünün bir hikâyesi olduğunu, kendisinin büyüklerinden bu hikâyeyi öğrendiğini, fakat uzun zamandır hikâyeyi dinlemediği için bir kısmını

⁵ Metin Ekici, *agm*, s. 227.

⁶ Uğur Başaran, “Âşık İsmetî İle Kapı Güzeli Hikâyesi Bağlamında Türk Halk Hikâyelerinin Değişim Ve Dönüşüm Dinamikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 7/3, Ankara 2012, s. 573.

⁷ Metin Ekici, *agm*, s. 228.

⁸ Agim Fişar, Doğum Tarihi: 1951, Eğitim Durumu: Lise, Mesleği: Müzisyen, Derleme Zamanı ve Yeri: 21.08.2008/Prizren.

unuttuğunu ifade etmiştir. Bu esnada Tahir ile Zühre hikâyesinin Fikriye Luma⁹ tarafından da bilindiği öğrenilmiştir. Fikriye Luma, hikâyeyi annesinden öğrendiğini, uzun zamandır kimseden dinlemediğini ve kimseye anlatmadığını belirtmiştir. Kaynak şahıslardan, hikâyenin 30-40 yıl önce bölgede büyükler tarafından özel gün ve gecelerde eğlenmek ve hoş vakit geçirmek amacıyla “Tahir ile Zühre Masalı” adıyla anlatıldığı ve hikâyeyi anlatan profesyonel bir anlatıcı olmadığı öğrenilmiştir. Ses ve görüntü cihazları kullanılarak her iki kaynak şahısla yapılan derleme çalışması sonucunda elde edilen malzeme, deşifre edilerek yazılı hale getirilmiştir. Bu çalışmada metinlere yer vermek, çalışmayı bir incelemeden çok, derleme yayını ağırlıklı hale getireceği düşüncesiyle, varyantların epizot yapılarına yer verilmiştir. Çalışmada, anlatmanın Kosova’dan derlenen varyantları incelenirken, Agim Fişar’dan derlenen anlatma için “Varyant 1” ve Fikriye Luma’dan derlenen anlatma için “Varyant 2” adları kullanılmıştır.

Epizot yapıları bakımından Tahir ile Zühre hikâyesinin Kosova varyantları değerlendirildiğinde; Kosova varyantları, Türk boylarında yaygın olarak bilinen Tahir ile Zühre hikâyesinin diğer varyantları ile bir bütünlük göstermektedir. Kosova varyantlarını birbirleriyle ve Türk boylarındaki örnekleriyle karşılaştırarak epizot yapılarını şu şekilde belirlemek mümkündür:

1. Kahramanların Ailesinin Tanıtımı

a) Ailelerin birbiriyle yakınlıkları

Varyant 1’de Zühre’nin babası bir sultan, Tahir’in babası ise sultana tabi bir beydir. Varyant 2’de Tahir ile Zühre’nin babası kardeşlerdir. Birbirlerinden farklı olmasına rağmen Kosova varyantları, Türk boylarında anlatılan diğer Tahir ile Zühre hikâyesinin varyantları ile benzerlik göstermektedir. Fikret Türkmen’in ifadesi ile bu epizot bir gerilim oluşturarak olay başlatması işlevine sahiptir.¹⁰

b) Ailelerin sosyal yapısı

Varyant 1’de Zühre’nin babası bir sultandır. Tahir’in babası ise onun emrinde olan bir beydir. Varyant 2’de ise Zühre’nin babası ve Tahir’in babası, bir padişahın iki oğludur ve varlıklı kimselerdir. Varyant 1’de kahramanların ailelerinin statüleri bakımından birbirlerine uyumsuz olduğu dikkat çekerken, Varyant 2’de böyle bir durum söz konusu değildir. Her iki varyantta da kahramanların aileleri çocuksuz, yaşlı kimselerdir ve çocuk özlemi çekmektedirler.

2. Kahramanların Doğumu ve Âşık Olmaları

Varyant 1’de çocuğu olmayan sultanın ve beyin hanımına Hz. Hızır yardım eder ve bir elma vererek yarımşar olarak elmayı yemelerini ve elmanın kabuklarını da hizmetçinin

⁹ Fikriye Luma, Doğum Tarihi: 1938, Eğitim Durumu: İlkokul, Mesleği: Ev hanımı, Derleme zamanı ve yeri: 21.08.2008/Prizren.

¹⁰ Bkz. Fikret Türkmen, **Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)**, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1998, ss. 31-32.

hanımına yedirmelerini söyler. Bu olayın ardından padişahın, beyin ve hizmetçinin hanımları hamile kalırlar.

Varyant 2'de ise yirmi yıl gibi uzun bir zamandır çocukları olmayan kardeşlerin hanımları ve hizmetçinin hanımı hamile kalır ve çocukları olur. Yaşlı kimseler olmalarına rağmen aynı anda hamile kalmaları ve çocuklarının olması anlatmada ilgi çekici bir motifi oluşturur. Varyant 2'de kahramanların ailelerinin çocuksuzluğuna çare olan bir yardımcı bulunmamaktadır.

Çocukları olmayan yaşlı kimselerin çocuklarının olması mucizevî bir doğuma işaret etmektedir. Özellikle de Hızır, derviş ve şeyh gibi kutsal yanları olduğuna inanılan kişilerden alınan yardım sonucu çocuk sahibi olma, kahramanın mucizevî doğumunu ifade eder. Destanlardan halk hikâyelerine kahramanın doğumunun mucizevî olması sözlü Türk kültüründe anlatmaların temel epizotunu oluşturmaktadır.

Varyant 1'de kahramanlara ad verilmesi motifine rastlanmazken, Varyant 2'de çocukları olan kardeşlerin ağabeyi, yani yaşlı amca, çocuklara ad verilmesi için kendisinin beklenmesini söyler ve çocuklara bir yıla yakın bir süre sonra adları konulur. Bu varyantta amcanın nereye gittiği ve çocuklara adlarını koymak için neden amcanın beklenmesi gerektiğiyle ilgili bilgi verilmemiştir.

Her iki metinde de kahramanların birbirlerine âşık olmaları zaman alan bir süreçtir. Kahramanlar, bir arada büyütülür. Her anı birlikte geçirirler, birlikte eğitim görürler. Çocukların ergenleşmesiyle, Tahir ile Zühre'nin birbirlerine ilgileri artar ve âşık olurlar. Bu esnada onlarla bir arada büyütülen Karaçor da Zühre'ye ilgi duymaktadır.

3. Kahramanların Evlenmelerinin Engellenmesi

a) Engellemenin sebebi

Bir arada büyüyen Tahir ile Zühre arasında ergenlik çağı ile birlikte bir yakınlaşma olur. Bu durum Varyant 1'de ailelerin sosyal statüsünün farklılığı gerekçe gösterilerek, Varyant 2'de ise kardeş çocukları olmaları sebebiyle, kardeş gibi düşünülmesi gerektiği ve akrabalar arası evliliğin uygun olmayacağı düşüncesiyle hoş karşılanmaz. Ama her iki varyantta da kahramanların birbirine kavuşmasını engelleyen Zühre'nin babasıdır. Zühre'nin babası, her ne kadar Tahir ile Zühre hakkında çıkan dedikoduları dikkate almamaya çalışsa da sonunda bu dedikodulardan etkilenir. Kosova varyantları, genel olarak bu epizotta diğer varyantlarla büyük oranda benzeşmektedir.¹¹

b) Engellemenin şekli

Kosova varyantlarının ikisinde de Tahir ile Zühre'nin birbirlerine karşı sevgilerinin anlaşılmasıyla, Tahir'in bir sandığa kapatılarak, deniz yoluyla memleketinden gönderilmesi söz konusudur. Bu epizot; asıl maceranın başladığı epizottur. Bu epizotun birbirinden ayrı düşen kahramanların gurbette yaşadıkları sıkıntıları ve birbirine kavuşmak için vermiş ol-

¹¹ Fikret Türkmen, *age*, ss. 40-42.

duğu mücadeleleri başlatması nedeniyle Fikret Türkmen'in tespitiyle "itici bir fonksiyonu" bulunmaktadır.¹²

c) Engellemeye yardım eden şahıslar

Tahir ile Zühre ile aynı zamanda doğup, aynı zamanda ad konulan ve birlikte büyütülen hizmetçinin oğlu Karaçor, başlangıcından itibaren Tahir ve Zühre ile bir aradadır. Fesat biri olan Karaçor, aynı zamanda Zühre'ye âşıktır ve bu nedenle Tahir ile Zühre'nin yaklaşması onu rahatsız etmektedir. Karaçor, her fırsatta onların ayrılması için olaylara müdahale etmektedir. Halk hikâyelerinin genelinde tespit edebildiğimiz rakip, hikâyede entrikalara sebep olan kişidir. Tahir ile Zühre hikâyesinin varyantlarının çoğunda rakip, "Karaçor", "Karaşor" ve "Karaşar" gibi yakın adlara sahiptir. Anlatmanın varyantları arasında farklılıklar bulunmasına rağmen, kahramanların kavuşmasını engelleyen kişiler genellikle, Kosova varyantlarında olduğu gibi, padişahın himayesindeki kişilerdir.¹³

4. Tahir'in Sürgüne Gönderilmesi

Her iki varyantta da Tahir'in sürgüne gönderilmesi veya bir başka ifade ile memleketinden ayrılması epizodu yer almaktadır. İki varyantta da Tahir, Zühre'nin babasının emriyle bir sandığa konur ve sandık denize veya nehre bırakılır. Bu şekilde Tahir memleketinden uzaklaştırılırken, nereye gittiğini görememektedir.

Tahir'in sürgüne gönderilmesi epizodu, Tahir ile Zühre hikâyesinin tüm varyantlarında bulunmaktadır. Hatta bazı varyantlarda Tahir birden fazla kez sürgüne gönderilmektedir. Kosova varyantları, Tahir ile Zühre'nin Anadolu'dan derlenen varyantlarından birine benzemektedir. Fikret Türkmen'in vermiş olduğu bilgiye göre bu varyant, "Tayırınan Zöhre" adıyla 1976 yılında Yerköy-Bağlarbaşı Mahallesinde oturan okuma yazması olmayan Kıymet Cihangir adlı bir kaynak şahıstan derlenmiştir. Tahir'in memleketinden sürgün edilmesi sırasında bir sandığa konularak denize veya nehre bırakılması motifi; hikâyenin Rodop, Tobol, Tarançı, Özbek, Türkmen ve Türkistan varyantları ile benzemektedir. Hikâyenin varyantlarında genellikle Tahir, Mardin'e sürgüne gönderilmektedir.¹⁴ Kosova varyantlarında ise, belli bir yer ismi telaffuz edilmemektedir. Fakat Varyant 2'de Tahir'in sürgüne gönderildiği yerin bir Arap ülkesi olduğu ifade edilmektedir.

Varyant 1'de Tahir'i sandığın içinden, ülkenin padişahının hizmetçileri kurtarır ve padişahın kızına götürürler. Padişahın kızı Tahir'e âşık olur. Ama Tahir, Zühre adında bir kıza âşık olduğunu söyler. Varyant 2'de ise Tahir'i denizden balıkçılar kurtarır ve Arap ülkesinin ağası Tahir'e sahip çıkarak, ona orada develerinin bakım görevini verir. Tahir bu şekilde geçimini sağlar. Tüm varyantlarda Tahir sürgünde yedi yıl kalır.

Tahir'in sürgüne gönderilme şekli veya sürgünde yaşadıklarıyla ilgili varyantlarda değişik motiflere rastlanmasına rağmen, varyantların tümünde Tahir'in sürgüne gönderilmesinden yedi yıl sonra memleketine dönmesi dikkat çekicidir.

¹² Fikret Türkmen, *age*, s. 42.

¹³ Fikret Türkmen, *age*, ss. 45-48.

¹⁴ Fikret Türkmen, *age*, ss. 50-53.

5. Tahir'in Memleketine Dönüşü

Sürgünde yedi yıl kalan Tahir'in bu süre içerisinde Zühre'ye duyduğu sevgisi hiç değişmemiştir. Varyant 1'de Tahir hiçbir sebep yokken, yedi yılın sonunda rastladığı bir kervana katılarak memleketine geri döner. Bu kervanı gören Zühre, Tahir'den haber almaya çalışır. Zühre'nin babası, kapısı olmayan bir kule yaptırmıştır. Bu nedenle Tahir, Zühre'nin yanına gidemez ve baba evine döner. Tahir'in memleketine döndüğünü öğrenen padişah, Tahir'i Zühre'ye yaklaştırmamak ister.

Varyant 2'de Tahir Arap ülkesinde ağanın develerini otlatırken bir kervan gelir ve kervanın söylediği beyiti duyar. Böylelikle, Zühre'nin hala kendisini düşündüğünü öğrenir ve bunun üzerine memleketine döner. O sırada uyuyan Zühre'yi bir beyitle uyandırır. Zühre bu beyiti Karaçor'un kendisini aldatmak amacıyla söylediğini düşünür. Tahir ise kendisini tanımayan Zühre'ye kırılır ve geri dönmeyi düşünür. Zühre, kısa sürede hatasını düzeltir ve Tahir, hizmetçilerin yardımı ile Zühre'nin odasına girer. Zühre'nin davranışlarından Tahir'in geldiğini anlayan Karaçor, bunu babasına söyler. Karaçor, hizmetçilerden Tahir hakkında bilgi alamaz. Tahir'i tespit etmek amacıyla o kısımda bir sayım yapılır. Bu sırada Tahir koyunların arasına gizlenir ve yakalanmaz. Fakat bir süre sonra Tahir'in geldiği anlaşılır.

Hikâyenin Kosova varyantlarında Tahir'in memleketinden ayrılması yalnızca bir kez meydana gelen bir epizottur. Tahir bir kez sürgüne gönderilir ve memleketine geri döner.

6. Tahir ile Zühre'nin Evlendirilmek İstenmesi

Kosova varyantları, hikâyenin diğer varyantları ile bu epizottan itibaren farklılık göstermektedir. Hikâyenin diğer varyantlarında genellikle memleketine dönen Tahir, Zühre'nin başkasıyla evlendirildiğini öğrenir ve düğüne katılarak, düğünü engellemeye çalışır.¹⁵ Hikâyenin Kosova varyantlarında Tahir ile Zühre'nin birbirine kavuşmasını, Karaçor'un yaptığı dedikodulardan etkilenen Zühre'nin babası engellemektedir. Bunun üzerine bir meclis kurulmasına karar verilir ve Varyant 1'de padişaha bu mecliste Zühre'nin Tahir'in karşısına oturtulduktan sonra, Tahir'in beyit atması istenir. Tahir beyit atarken Zühre'nin adını anmazsa Zühre'yi sevmediği anlaşılıp başkaları ile evlendirilebileceği veya Tahir attığı beyitte Zühre'nin adını anması durumunda aralarında sevda olduğunun anlaşılacağı planlanır.

Varyant 2'de ise amcaları birbirlerine âşık olan bu gençlerin evlenmesi için Zühre'nin babasından izin vermesini ister. Zühre'nin babası kurulacak mecliste Tahir'in üç beyit söylemesini, eğer söylediği beyitlerde kızının adını anmazsa evlenmelerine karşı çıkmayacağını, eğer adını anarsa Tahir'i cezalandıracağını belirtir. Bu esnada Karaçor, Tahir'in Zühre'nin adını anması için, Zühre'yi Tahir'in karşısına oturtur. Bu şekilde Tahir aldanacak ve cezalandırılacaktır.

7. Tahir'in Sonu

Varyant 1'de Tahir, söylediği beyitte Zühre'nin adını anar ve padişahın onların evlenmesine her zaman karşı çıkacağını ve Zühre'ye hiçbir zaman kavuşamayacağını düşünceyle intihar eder. Varyant 2'de ise, Tahir ilk söylediği iki beyitte Zühre'nin adını anmaz.

¹⁵ Fikret Türkmen, *age*, ss. 73-76.

Üçüncü beyiti söyleyeceği vakit, Karaçor'un Zühre'yi göstermesi ile birlikte Tahir'in aşkı alevlenir ve Zühre'nin adını anar. Sonunda Tahir, bu duruma sinirlenen Zühre'nin babasının emri ile öldürülür. Hikâyenin Türk boyları arasından derlenen varyantlarının genelinde hikâyenin sonunda Tahir ölür. Fakat bazı varyantlarda Tahir karşısına çıkan tüm engelleri aşar ve Zühre ile evlenir.¹⁶

8. Zühre'nin Akıbeti

Kosova varyantlarında Tahir'in ölmesine çok üzülen Zühre, bin bir zorlukla Tahir'in mezarına gider ve orada intihar eder. Varyant 2'de ise; Zühre, Tahir'in ölmesine çok üzülür ve çılgına döner. Bu esnada Karaçor, Tahir'in etinden bir parça keserek, annesine bu etten köfte yapmasını, Zühre'nin bu köfteden yerse acısının azalacağını söyler. Köfteleri alıp Zühre'ye götürür. Fakat Zühre bu köftelerin Tahir'in etiyle yapıldığını anlar ve yemez ve Karaçor'u yanından uzaklaştırır. Amcasının babasını ikna etmesi üzerine Zühre, Tahir'in mezarına gider. Alınan önlemlere rağmen saçının içine sakladığı çakı ile kendini öldürür ve Tahir'in mezarına kapanarak can verir. Tahir'in ölümü ile sonuçlanan varyantların çoğunda, Zühre de ölür.¹⁷

9. Rakibin Akıbeti

Her iki varyantta da hikâyede rakip olan Karaçor, Zühre'nin Tahir'in mezarına kapanarak can verdiğini görür ve iki sevgiliyi ölümden sonra da ayırmak amacıyla ikisinin arasına girerek intihar eder.

10. Ölümden Sonra Meydana Gelen Efsaneler

Hikâyenin Kosova'dan derlenen iki varyantında da zaman içerisinde Tahir'in mezarından bir kırmızı gül, Zühre'nin mezarından bir pembe gül çıktığı, aralarında bulunan Karaçor'un mezarından ise bir diken çıkarak bu gülleri asla birleştirmedeği anlatılır. Efsaneye göre; bu sevgililer öldükten sonra dahi kavuşmamıştır. Mezarlarını görenler hala dikenin gülleri birbirinden ayırdığını ifade etmektedir.

Hikâyenin Kosova varyantları şekil özellikleri bakımından nazım-nesir karışıktır. Metnin olay aktarımı daha çok nesir olarak anlatılırken, karşılıklı söyleşmelerin olduğu ve belli bir duygu yoğunluğu içeren kısımlar genellikle nazım olarak söylenmektedir. Anlatıcılar, profesyonel anlatıcılar olmamasına rağmen nazım kısımları ezgileriyle birlikte belli bir müzik aleti olmaksızın icra etmişlerdir. Hacim bakımından varyantlar, yaklaşık 15-20 dakika içinde anlatılan kısa anlatımlardır. Hikâyenin Kosova varyantları epizot yapıları bakımından; Türk boylarında anlatılan Tahir ile Zühre hikâyesinin varyantları ile bir bütünlük arz etmektedir. Kosova varyantlarında Tahir'in memleketinden ayrılması ve dönmesi bir kez gerçekleşmektedir.

Kosova varyantları içerik bakımından birbirlerine sevgi duyan âşıkların, trajik sonla biten hikâyelerini konu etmektedir. Tahir'in memleketine dönmesi ve âşıkların birbirlerine

¹⁶ Fikret Türkmen, *age*, ss. 76-84.

¹⁷ Fikret Türkmen, *age*, ss. 84-88.

kavuşamayıp ölmesi, hikâyenin diğer varyantları içinde mutlu sonla bitmeyen varyantlarla bütünlük göstermektedir. Hikâyenin Türk boylarının kimi varyantlarında olduğu gibi, Kosova varyantlarında da Tahir'in bir sınava tutulması görülmektedir. William Bascom, "Folklorun Dört İşlevi" başlıklı makalesinde, folklorik ürünlerin işlevlerini;

“1- Eğlence,

2- *Kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması,*

3- Eğitim,

4- *Kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme*” şeklinde belirlemiştir.¹⁸ Bascom'un tespitlerinden yola çıkarak, işlev özellikleri bakımından Kosova'da anlatılan hikâyeyi değerlendirmek gerekirse; Tahir ile Zühre hikâyesinin bir anlatma olarak işlevsel açıdan iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki anlatmanın icrasının sağladığı işlevlerdir. Diğer ise, anlatmanın içerik olarak sağladığı işlevlerdir. Bu açıdan; Kosova'dan derlediğimiz varyantların anlatıcılar ve dinleyiciler tarafından icrasının temel işlevi, “eğlence”dir. Kaynak şahısların verdiği bilgilere göre hikâye, daha çok eğlenmek ve hoş vakit geçirmek amacıyla anlatılmaktadır. Kaynak şahısların derleme amacıyla eskiden anlattıkları hikâyeyi yeniden anlatmaları, “eğitim” işlevine yöneliktir. Burada eğitim, belli bir kültürel değer gelecek kuşaklara aktararak yaşatılmasını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra hikâyenin içeriği bakımından sağlamış olduğu işlevler de vardır. Hikâyenin bir metin olarak işlevi, “*Kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması*”dır. Varyant 1'de birbirleri ile sınıf farkı olan bireylerin evlenmelerinin güç olduğu vurgulanırken, Varyant 2'de birbirleri ile kardeş çocukları olan, yani akraba olan kişilerin evlenmelerinin hoş karşılanmayacağı mesajı verilmektedir. Akraba evliliğinin hoş karşılanmadığı Kosova'da, kardeş çocuklarının birbiriyle kardeş olarak görülmesi söz konusudur. Bu nedenle hikâye kahramanları kardeş çocukları olarak verilmiş, âşıkların birbirlerine kavuşmalarına engel olan Zühre'nin babasının davranışı toplum kurumlarına ve törelere destek verme işleviyle açıklanmıştır.

Bağlam özellikleri bakımından; günümüzde Kosova'da âşıklık geleneğinin sürdürülmemesi, hikâyenin geleneksel bağlamını kaybetmesine yol açmıştır. Profesyonel bir anlatıcı tipi bulunmamaktadır. Halk arasında geçmişte büyüklerinden dinlediği kadarıyla hikâyeyi bilen kimseler mevcuttur. Hikâyenin anlatılmaması, bazı epizotların unutulmasına ve bu nedenle anlatmanın kısalmasına neden olmuştur. Derlenen iki varyant arasında farklılıkların olması da, anlatmanın geleneksel bağlamını kaybetmesi ve anlatıcıların profesyonel anlatıcılar olmaması ile ilgilidir.

Selami Fedakar, “*Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu*” adlı makalesinde, halk hikâyelerine kaynaklık eden destanların değişimiyle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: “*Toplumdaki sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler, destanların dinleyici kitlesinin talep ve ihtiyaçlarını doğrudan etkilemektedir. Dinleyici kitlesinin ihtiyaçlarına*

¹⁸ William R. Bascom, “Folklorun Dört İşlevi”, Çev. Ferya Çalış, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2005, ss. 138-142.

bağlı olarak, anlatıcı ya anlattığı metinde bu yeni ihtiyaçlara cevap verecek değişiklikler yapmakta ya da tamamen farklı ve yeni metinler oluşturmaktadır. Toplumsal yapılarda meydana gelen değişim; dinleyici, anlatıcı ve destan metninde bir dizi etkileşim yaratmakta ve bu etkileşim sonucunda destanların konularında değişimler meydana gelmektedir.”¹⁹

Selami Fedakar'ın destanlar için yapmış olduğu bu tespit, Kosova'da halk hikâyeleri için yapılabilir. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinin ardından; Kosova'da sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapıda büyük bir değişim gözlenmiştir. Geçmişte toplum hayatının her alanında etkin olan Kosova Türkleri, zaman içerisinde azınlık durumuna gelmiştir. Hem dini hem milli hem de kültürel açıdan bir kaosun yaşandığı Kosova'da, Türkler varlıklarını korumak için olağanüstü çaba göstermiştir. Son asırda yaşanan savaşlar bölgede yaşayan halkı, derinden etkilemiştir. Bir taraftan ekonomik sıkıntılarla mücadele ederken, bir taraftan da kültürel olarak asimilasyona karşı direnmişlerdir. Tüm bunlara, 21. yüzyılın teknolojik getirileri de eklenince, Kosova Türklerinin sosyal ve kültürel hayatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Toplum yapısında görülen bu değişim, dinleyici kitlesinin istek ve ihtiyaçlarını değiştirmiş, bir geleneğin temsilcilerinin yetişmemesi ile anlatıcı tipi yok olmuştur. Kosova'da geçmişte âşıklık geleneğinin varlığına dair bilgilerimiz olmasına rağmen, günümüzde bölgede yaşayan âşik bulunmamaktadır.

Toplumsal yapıda görülen değişim; sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve teknolojik alanlarda görülen değişim ve gelişimden kaynaklanmaktadır. Devrin sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik imkânlarına uygun olarak dinleyici kitlesinin ihtiyaçları ve istekleri ortaya çıkmaktadır. Dinleyicinin niteliği, anlatmaların güncellenmesine veya yeni anlatmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum ise dinleyicinin isteklerine ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek anlatıcıların varlığı ile mümkündür. Talep olmadığı zaman, belli bir geleceğe mensup anlatıcılar yetişmemektedir. Dinleyicinin ve anlatıcının değişimi, anlatmanın anlatıldığı yerin ve zamanın değişimine neden olmaktadır. Birbirine zincir şeklinde bağlı bu unsurların değişimi, anlatmanın geleneksel bağlamını kaybetmesine yol açmaktadır. Geleneksel bağlamını kaybeden anlatmalar, insanların zihninden bir anda silinmez. Bu durum zaman alan bir süreçtir. Geleneğin içinde yetişmiş kişiler, hafızalarında korudukları bu anlatmaları, talep olması durumunda geleneksel bağlamları dışında anlatmaktadır. Geleneksel bağlamı dışında bir anlatmanın icrası, anlatmanın değişim ve gelişim sürecini hızlandırmaktadır. Aynı zamanda anlatmanın değişim ve gelişim süreci, yeni derlenen malzemenin tür sorununu da ortaya çıkarmaktadır.

Metin Ekici belli bir anlatıcı tipine bağlı olarak ortaya çıkan anlatmaların değişim ve gelişimini şu şekilde açıklamaktadır: *“Bütün anlatmalar mutlaka bir gelişme kaydetmiştir. Ancak, anlatma türleri içinde belli bir anlatıcı tipine bağlı olanlar, farklı dönemlerde farklı adlar almıştır ve gelişmeleri diğer türlere göre fazladır ve daha kolay gözlenebilir. Mitten destana, destandan destanî hikâyeye ve hikâyeye ve hikâyeden de meddah hikâyesine kadar uzanan türün gelişmesi aslında, anlatıcı tipindeki değişmeye bağlı olarak meydana gelen bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.”²⁰*

¹⁹ Selami Fedakar, **agt**, s. 216.

²⁰ Metin Ekici, **agm**, ss. 228-229.

Belli bir anlatıcı tipine bağlı olan anlatmaların değişim ve gelişim süreci Ekici'nin ifadeleriyle belirginleşirken, belli bir anlatıcı tipine sahip anlatmaların zaman içerisinde geleneksel bağlamını, özellikle de anlatıcı tipini kaybetmesi ile uğradığı değişim ve gelişim tespit edilememektedir.

Kosova'dan derlemiş olduğumuz Tahir ile Zühre hikâyesinin varyantları, bu tip bir duruma örnektir. Anlatmanın geleneksel bağlamını oluşturan; dinleyici, anlatıcı ve anlatma zamanı ve mekânı büsbütün bir değişim göstermiştir. Dinleyici kitlesinin bulunmaması, hikâyenin işlevsiz hale gelmesine yol açmıştır. Belli bir profesyonel anlatıcısının bulunmaması, anlatmanın şekil ve yapı özelliklerinin birtakım değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Metnin içinde kimi epizotların ve motiflerin unutulması, metnin kısalmasına yol açmıştır. Günümüzde anlatma nazım-nesir karışık olarak derlenmesine rağmen, halk arasında genellikle nazım kısımların türküler olarak bilinmesi dikkat çekicidir. Dinleyici ve anlatmada görülen değişimin yanı sıra, hikâyenin belli bir anlatma zamanı ve mekânının bulunmaması, hikâye anlatma geleneğinin bölgede sürdürülmediğini ve anlatmanın geleneksel bağlam özelliklerine sahip olmayan türlerle benzeşmeye başladığını göstermektedir. Kosova'da anlatma, "Tahir ile Zühre Masalı" olarak adlandırılmaktadır. Pertev Naili Boratav halk hikâyesi ile masallar arasındaki ilişki üzerinde dururken, halk hikâyelerinin masallaşma sürecini şu şekilde ifade etmektedir:

*"Halk hikâyelerinin, inşad edilmediği haliyle metnini, nazım ve nesir karışık şeklini ve masalda rastlamayacağımız vüsatini nazarı itibara almayacak olursak onda masaldan bir ayrılık göremeyiz. Filhakika biz birçok halk hikâyelerini nazım parçalarından ve anlatan hikâyecinin kendi sanat ananesine uyararak getirdiği unsurlardan tecrit ettiğimiz zaman tamamıyla bir masal elde ediyoruz. Hatta fantastik unsurlar itibariyle de birçok halk hikâyeleri masal karakterini gösterir."*²¹

Boratav'ın da ifade ettiği üzere halk hikâyeleri ile masallar arasındaki temel ayrım anlatıcı ve anlatıcının içinde yetiştiği gelenekten kaynaklanmaktadır. Tahir ile Zühre hikâyesinin Kosova varyantları, anlatıcıları bakımından masallar gibi belli bir anlatıcı tipine bağlı olmayan anlatmalardır. Fakat Kosova'dan derlenen anlatmaların türü belirlenirken, her ne kadar geleneksel bağlamını kaybetmiş olsa da bölgede âşıklık geleneğinin etkilerinin devam ettiği unutulmamalıdır. Bu nedenle, anlatmanın türünü tespit etmek için yalnızca anlatıcısının ve anlatıcısının içinde yetiştiği geleneği dikkate almak doğru bir yaklaşımdır.

Kosova'dan derlenen Tahir ile Zühre anlatmalarının türü belirlenirken, anlatmaların şekil ve yapı, içerik, işlev ve bağlam özellikleri üzerinde durmak gerekmektedir. Şekil ve yapı özellikleri ve içerik özellikleri bakımından her iki varyant da halk hikâyelerinin genel özelliklerini göstermektedir. İşlev özellikleri bakımından anlatma metinsel işlevini korurken, hikâye anlatma geleneği açısından bağlamsal işlevlerini kaybetmiştir. Sadece derlemeye yönelik icrasıyla, "eğitim" işlevini yerine getirmektedir. Bağlamsal özellikleri ile her iki varyant da halk hikâyelerinin bağlam özelliklerini taşımamaktadır. Profesyonel olmayan anlatı-

²¹ Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikayeciliği**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2002, ss. 46.

cılar tarafından, derlemecinin ve kaynak şahısın istediği bir zaman ve mekânda, kültürü koruma, belgeleme ve nakletme amacıyla anlatılmaktadır.

Türk boyları arasında yaygın olarak bilinen Tahir ile Zühre hikâyesinin Kosova'dan derlenen iki varyantı, halk hikâyelerinin zaman içerisinde geleneksel bağlam özelliklerini kaybetmesi ile başlayan değişim aşamasının örnekleridir. Kosova'dan derlenen anlatmaların, masal ya da efsane türünde olduğu ifade edilemez. Aynı şekilde, anlatmaların zaman içerisinde masal veya efsane türünde bir anlatmaya dönüşümü de öngörülemez. Bu oldukça uzun zaman alan bir süreçtir. Ancak Kosova varyantlarının anlatı türleri içerisinde bir geçiş aşamasında olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Anlatıcı tipinin değişimi ile birlikte destanlar yerlerini halk hikâyelerine bırakmıştır. Âşıklık geleneğinin sürdürülemediği bölgelerde ise halk hikâyeleri halkın içinde anlatmayı bilen kişilerce anlatılır olmuştur. Bu şekilde halk hikâyeleri bir form daha değiştirerek bazen nazım-nesir karışık, bazen sadece nesir, bazense sadece nazım olarak sözlü kültür içinde varlıklarını korumuşturlar. Kimi anlatmalar bölgede yetişen ve âşıklık geleneği hakkında bilgisi olan kişiler tarafından, usta bir âşıktan dinlenmiş olduğu şekilde nazım-nesir karışık olarak anlatılmıştır. Fakat genellikle anlatma profesyonel olmayan anlatıcılar tarafından nesir olarak anlatılmıştır. Bunun yanı sıra anlatmanın esas iç dinamiğini oluşturan ve anlatmaya oranla değişimi daha geç gerçekleşen nazım kısımlar halk arasında türkü olarak varlıklarını sürdürmüştür. Anlatmaların metinsel özelliklerine kıyasla, işlevsel ve bağlamsal özelliklerinin değişimi, türler arasında geçişe neden olmaktadır. Belli bir anlatıcı tipine bağlı anlatmalar arası değişim ve gelişim tespit edilirken, başlangıcında belli bir anlatıcı tipine bağlı iken zaman içinde geleneksel bağlamını kaybetmiş anlatmaların değişim ve gelişiminde bir tür saptaması öngörülemez. Kosova'dan derlenen Tahir ile Zühre anlatmasının her iki varyantı da bu duruma örnek teşkil eden anlatmalardır. Anlatmanın nazım kısımlarının, anlatmadan bağımsız olarak bölgede türkü şeklinde icrası, halk hikâyelerinin türkülere kaynaklık edebileceğinin örneğini oluşturur. Anlatmaların şekil ve yapı ve kısmen içerik özellikleri bakımından halk hikâyeleri ile örtüşmesi, fakat işlev özelliklerini bütünüyle kaybederken, bağlam özellikleri bakımından masal ve efsane gibi belli bir anlatıcı tipine bağlı olmayan anlatmalara yakınlaşması, anlatmanın türler arası bir geçiş aşamasında olduğunu ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- BASCOM William R, "Folklorun Dört İşlevi", Çev. Ferya Çalış, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık Ankara 2005, ss. 125-152.
- BAŞARAN Uğur, "Âşık İsmetî İle Kapı Güzeli Hikâyesi Bağlamında Türk Halk Hikâyelerinin Değişim Ve Dönüşüm Dinamikleri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, S. 7/3, Yaz 2012, ss. 573-581.
- EKİCİ Metin, "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış", **Fikret Türkmen Armağanı**, Kanyılmaz Matbaası, İzmir Aralık 2005, ss. 225-229.
- ERSOY Ruhi, "Performans Teori' Bağlamında Sözlü Kültür Ürünleri'nin Müzelenmesi Sorunu Üzerine Bazı Görüş ve Düşünceler", **Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Thbmer Yayını, Ankara 2004, ss. 84-90. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ruhi_ersoy_performans.pdf
- FEDAKAR Selami, "Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu", 'Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu' - **Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu**, 17-19 Aralık 2004, **Kocaeli Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2005, ss. 216-228.
- ONG Walter, **Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi**, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yay., İstanbul 1995.
- BORATAV Pertev Naili, **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2002.
- TÜRKMEN Fikret, **Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)**, AKY Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.